

Conținutul ideatic și diversitatea genurilor muzicii sovietice contemporane

Iubitorii de muzică din străinătate ca și muzicienii profesioniști cunosc creația sovietică, de la cîntec la operă și simfonie; în România se păstrează un constant interes atît pentru muzica maestrilor noștri, cit și pentru realizările tinerilor, pentru fenomenul contemporan. Desigur, cultura muzicală multinațională a Țării Sovietelor este atît de vastă încît într-o discuție sau un articol nu poți cuprinde nici măcar ceea ce este cel mai important, cel mai semnificativ. De aceea vom încerca să prezentăm unele aspecte caracteristice bazîndu-ne pe lucrările ascultate la festivalul „Toamna moscovită”.

„Toamna moscovită” nu a fost aleasă de noi în mod întîmplător. Aceasta este un forum muzical reprezentativ, în cadrul căruia se manifestă cea mai mare organizație de compozitori din țară — cea din Capitală. Acest festival anual de toamnă are loc de obicei în luna octombrie; în 1985 a avut loc a șaptea ediție. Particularitatea lui constă în faptul că aici răsună cele mai noi lucrări, multe dintre ele în primă audiere. Creația compozitorilor consacrați precum și a celor mai tineri prezintă un spectru larg de căutări, în toate genurile. Alături de muzică simfonică, de cameră, corală, sînt incluse obligatoriu concerte de fanfară, muzică pentru instrumente populare, programe pentru copii, seri ale cîntecului, de operă și balet, muzică de jazz și de estradă. La această sărbătoare care umple toate sălile de concert ale Moscovei, care se revarsă în casele de cultură ale Capitalei și împrejurimilor, participă cele mai mari valori interpretative ale țării, Radioul și Televiziunea — o poartă spre milioane de ascultători. După cum spunea președintele Comitetului de organizare, compozitorul B. M. Terentiev „festivalul a devenit un stimul pentru creația compozitorilor din Moscova... El este și sărbătoare muzicală și confruntarea creatorilor cu un auditoriu pretențios”. Sînt organizate mese rotunde cu prilejul cărora muzicienii comentează cu obiectivitate creația audiată. Se pot astfel înțelege mai bine dezvoltarea, tendințele și realizările școlii componistice sovietice.

Arta muzicală este parte componentă a întregii culturi socialiste. Ea este însuflețită de idealurile nobile, umanitare ale societății sovietice, fiind pusă în slujba

acestor idealuri. Lucrările cele mai noi o demonstrează pe deplin. Ideatica profundă, bogăția conținutului sînt specifice muzicii timpului nostru. Ele corespund celor mai acute probleme contemporane: cea a războiului și păcii, a apărării omului de forțele agresive, distrugătoare alături de tema prieteniei și înțelegerii între popoare, de cea patriotică. Sînt abordate de asemenea „eternale” probleme filosofice fundamentale ale vieții, lirica lumii sufletului-omenesc.

„Toamna moscovită” 1984 s-a desfășurat în atmosfera însuflețită a întîmpinării sărbătoririi a 40 de ani de la victoria poporului sovietic în Marele Război de Apărare a Patriei. Acestei teme i-a fost dedicat și festivalul din toamna lui 1986; el s-a desfășurat sub deviza „în întîmpinarea celui de-al XXVII-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice” și a reflectat acea dezvoltare dinamică și înălțarea societății noastre, prin care se caracterizează această vreme. Vastul diapazon de teme și problematice despre care am vorbit ca despre o caracteristică a artei sovietice în general, a găsit în programele Toamnei moscovite '85 o împlinire convingătoare.

Războiul și pacea, necesitatea de a apăra pămîntul de pericolul nuclear, tragismul și eroismul anilor de neuitat ai Războiului pentru Apărarea Patriei este tematica pe care artiștii sovietici o consideră principală în întreaga lor activitate. Cei care au trăit războiul ca și cei care s-au născut după victorie o abordează cu un mișcător simț al responsabilității. În mai 1985, în zilele aniversării a 40 de ani de la Victorie, au fost spuse despre acest eveniment multe cuvinte calde și sincere la Plenara unificată a Uniunii de creație din țară: „Cred că nu există în țară compozitor pentru care tema războiului ce a trecut să nu fie sfîntă”. Această părere a Alexandrei Pahmutova a exprimat de fapt părerea tuturor².

Festivalul „Toamna moscovită '85” a avut în acest sens un cuvînt greu de spus prin creatorii din diferite generații și direcții creatoare. Fiecare în felul său cînd în imagini acut dramatice, tragice, cînd lirice redă tema războiului și a păcii, atît reprezentanți ai generației mai vîrstnice, Rovaz Gabicivadze, în *Simfonia a IX-a pentru soprană și orchestră de cameră*, Mecislav Veinberg în simfonia programatică *Război — cel mai plin de cruzime cuvînt* (pe versuri ale poezilor sovietici și populare), Alexandr Holminov, în cantata *Pășind peste prajul războiului* (versuri de A. Tvardovski și K. Simonov), Iuri Levitin în cantata *Spre victorie* (versuri de M. Dudin) precum și compozitori din mai tînăra generație — Kirill Volkov, în opera *Terkin, Terkin* (după poemul cel mai iubit în popor al lui A. Tvardovski) sau Janna Kuznețova, în opera *Sălcioară neplîngătoare*. Fragmente din a este

opere au fost interpretate la festival. Imaginile rechemate de memorie din anii eroismului luptei s-au întruchipat în cicluri vocale și corale, în opusuri de cameră, în cîntece lirice și cetățenești. Toate aceste creații se adresează contemporanilor noștri : să nu se permită repetarea tragediei războiului.

Să ne oprim asupra citorva lucrări : *Simfonia „Război — cel mai plin de cruzime cuvînt”* de M. Veinberg. Creațiile acestui compozitor sînt pline de un ardent patos antifascist și antimperalist. După cum spunea cercetătoarea de muzică sovietică prof. E. Dolinskaia „una din magistralele de imagini dominante ale artei celei de-a doua jumătăți a secolului XX l-a ales drept promotor”³. Elev și urmaș al marelui Sostakovici, Veinberg continuă înalta tradiție umanistă a simfonismului său, preluînd tradiția compozițiilor sale antifasciste. În simfoniile lui Veinberg, imaginea fascismului, a esenței sale agresive alternează cu cea a forțelor luminoase ale împotrîvirii și cu lirica înălțătoare. Un astfel de conținut de idei și imagini îl cuprinde *Simfonia* prezentată la „Toamna moscovită '85” ; distingem aici și meditații profunde, dezvăluite de cînturile și dialogurile răbdătoare ale corzilor, și imaginea sonoră a agresiunii crude a forțelor anti-umane, și lupta dramatică și lirică pătrunzătoare.

O particularitate distinctivă a multor creații dedicate Războiului de Apărare a Patriei, în ultimii ani, a devenit interpretarea lirică a acestei teme. Realitatea războiului este dezvăluită nu numai în tablouri de luptă sau dramatic conflictuale, nu numai în imaginile pustiirii ei și prin meditația lirică, sau în generalizarea epică, în analiza psihologică, prin propriile trăiri ale eroului. Critica noastră a remarcat de mult timp acest fapt, dar dacă înainte astfel de aspecte erau caracteristice mai ales genului de cîntec, acum ele se manifestă tot mai mult și în alte genuri, în forme mai ample. De exemplu, în cantata *Spre victorie*, interpretată la cea de-a șaptea „Toamnă moscovită” renumitul maestru sovietic Iuri Levitin, participant la Războiul de Apărare a Patriei, transpune tema în astfel de sonorități. În această muzică impresionează vibrația sufletească lirismul expresiei, claritatea și concizia exprimării.

O serie de lucrări însemnate, oferite ascultătorilor „Toamnei moscovite '85”, este consacrată descoperirii conținutului lirico-filozofic al „etern-umanului”. Aici apar și tema aducerii-aminte atît despre trecutul propriului popor, cit și al omenirii întregi și tema eternei înfruntări dintre personalitatea însuflețită de idealuri înalte și obtuzitate, și ideea apărării adevăratelor valori umane ale vieții, precum copilăria senină și lipsită de griji, fericirea și suferințele în dragoste, frumusețea pămîntului natal și iubirea născută pentru acesta, bucuria muncii însuflețite, poezia și înțelepciunea artei. Această mare și complicată lume a gîndurilor și simțirilor emoționează la fel de puternic pe artiștii generației mai vîrstnice, cit și pe tineretul creator ; ele își găseseră întruparea atît în imaginile concrete, adeseori în dezvăluirea cu ajutorul programului sau al textului poetic, cit și în imagini mai generale, uneori cu elemente de alegorii poetice, simboluri. Este interesant că printr-o lucrare amplă dedicată tocmai acestui gen de problematică filosofico-poetică, percepute sub diverse unghiuri, de

la generalizarea simbolică la întruchiparea aproape concretă a muzicalității poetice, s-a prezentat tînăra Elena Larionova. Oratoriului ei, *Nașterea eternității* (versuri de E. Medjelaitis) i s-a acordat onoarea de a deschide festivalul împreună cu compozițiile maestrilor mai vîrstnici. Acest oratoriu de mari dimensiuni, chiar cu elemente de monumentalitate, nu este lipsit de neajunsuri, poate determinate de tinerețea și lipsa de experiență a autoarei, dar are nu puține pagini seducătoare prin sinceritatea lor și impresionante.

Meditațiile profunde, adînc resimțite, asupra vieții, ale lui Boris Ceaikovski și Vladimir Rubin, doi dintre compozitorii noștri cunoscuți ce nu demult au trecut pragul celor 60 de ani, sînt marcate de maturitate și înțelepciune ; acești autori au participat la „Toamna moscovită '85” cu compoziții de înclinație lirico-filozofică. În poemul simfonic *Adolescentul* al lui Boris Ceaikovski, inspirat de romanul omonim al lui Dostoievski, meditațiile asupra devenirii și maturizării personalității umane se întrepătrund cu trăiri lirice ; se simte aici parcă perspectiva contemporană asupra acelor vremuri îndepărtate, în care se desfașoară acțiunea romanului. Intensitatea imaginilor este subliniată poate, prin faptul că muzica este legată de acțiunea spectacolului televizat, omonim. Există în poem destule momente originale fine, ca de exemplu, duetul bătrinei viole și al harpei, care parcă redă atmosfera serilor muzicale în familie... Muzica este animată de suflarea romantismului, marcată de cordialitatea intonației, complexitatea stărilor emoționale.

În oratoriul *Poveștile Alionușcâi* (după versurile cunoscutului scriitor rus Ivan Bunin), Vladimir Rubin dezvăluie eterna problemă a înfruntării binelui cu răul, vorbește convingător despre greutatea depășirii surselor răului în lumea înconjurătoare și chiar în interiorul naturii umane, despre înălțarea sufletească a personalității umane prin această depășire.

Un cuvînt aparte trebuie spus despre acea direcție a gîndirii creatoare care poate fi caracterizată drept „o privire contemporană asupra trecutului”. În ziua de azi ea se afirmă puternic în muzica sovietică. Trecutul este, bineînțeles, înainte de toate, istoria propriului popor și cultura sa ; dar el este și istoria omenirii, immortalizată în creația marilor artiști. Dacă compozitorii sovietici scriu activ și cu forță creatoare pe teme naționale, a doua direcție a evoluat foarte interesant în ultimii ani. Festivalul „Toamna moscovită '85” a certificat această realitate printr-o serie de exemple. Maestrii noștri au preluat din perspectiva zilelor noastre muzica tradițională. Unele sînt compoziții care au fost deja interpretate și recunoscute, ca *Dublul concerto grosso nr. 2 pentru vioară, violoncel și orchestră* al lui Alfred Schnittke și *Muzică pentru orașul Köthen* de Rodion Scedrin ; altele sînt prime audiții, ca de exemplu *Cantata camerală* a tinerei compozitoare moscovite Irina Manucian, dedicată, ca și lucrarea lui Scedrin, celei de-a 300-a aniversări a lui J. S. Bach. Doresc să subliniez că creațiile de acest tip denumite uneori prin termenul „neobaroc” (termen ce redă destul de inexact esența lor) sînt de o reală actualitate ideatică-estetică ; semnificația lor nu se limitează la apelarea la unele modele stilistice și de imagini ale trecutului ; ea constă în primul rînd în afirmarea legăturii indisociabile nu

numai a diferitelor epoci, dar și a diferitelor popoare, a ideii unității și indivizibilității destinului lor și în primul rând al destinului popoarelor și culturilor europene ale căror legături au fost și sînt atît de importante pentru cultura universală. Astfel, compozitorul rus Scedrin, pătrunzînd în laboratorul gîndurilor și sentimentelor, în esența stilisticii marelui Bach și chiar preluînd unele modele din gîndirea lui muzicală (în speță, în *Muzică pentru orașul Köthen* există o apropiere de *Concertele Brandenburgice* scrise de Bach în acest oraș), „citește“ această lume ideaticostilistică de pe poziția timpului și ideilor noastre.

La cel de-al șaptelea festival, ca și la cel precedent, au atras atenția și compoziții de alt tip, în care „citirea“ trecutului cu „ochii zilei de azi“ se realizează pe o bază principial nouă, folclorică, național-rusească. Aceasta este re-crearea psihologiei populare ruse, cu caracter național, a scenelor din viața rusească, cu ajutorul interpretării componistice contemporane individuale a genurilor și mijloacelor folclorului. Au fost primite cu interes astfel de compoziții ale tinerilor autori: cantatele *Bocete de război* de Vladimir Riabov și *Cîntece soldățești* de Alexei Larin, sau *Acțiune concertantă*, *Soldatul meu*, *soldățul* de Gleb Sidelnikov. Acești tineri muzicieni s-au pătruns pînă în adîncimea făpturii lor de specificul intonațiilor populare, al gîndirii populare. Preluînd un text folcloric autentic, ei scriu muzica în așa fel, încît nu o poți deosebi de cea populară, acest lucru realizîndu-se chiar și în genuri dificile ca bocetul. Să remarcăm faptul că acești tineri continuă drumul inaugurat de maeștrii mai vîrstnici. Toată lumea își amintește de lucrările lui Rodion Scedrin (scenele populare din opera *Suflete moarte*, oratoriul *Lenin în inima poporului* și altele), ale lui Vladimir Rubin (scene din opera *Duminică de iulie* sau cantata *Baladă despre baba Katerina*) în care este redat în profunzime specificul estetic, intonațional și imagistic al cîntecului liric popular și al bocetului. În aceste cazuri, muzica se contopește organic cu poezia populară autentică. De altfel, o asemenea tendință de asimilare a comorilor muzicale populare s-a accentuat în ultimii ani nu numai în muzica rusească ci și în cea gruzină, ucraineană, la compozitorii Pribalticii sovietice.

Sfera căutărilor stilistice a compozitorilor sovietici, după cum a demonstrat „Toamna moscovită '85“ este extrem de largă. Pe lîngă cele amintite, este necesar să remarcăm cîteva în plus. Astfel se continuă fertila mișcare de apropiere a muzicii „serioase“ de genurile democratice, de mase, mai ales de cîntecul contemporan și de marșul energetic. Aceasta s-a resimțit chiar și într-o formă atît de complexă ca „marea“ simfonie. Decanul generației, conducătorul organizației compozitorilor din Capitală, Boris Terentiev cu bogata sa experiență în cîntece și muzică de teatru, a apărut la „Toamna moscovită“ cu o simfonie ce suna emoționant și dinamic construită în mare parte pe baza cîntecelor. Este una din lucrările accesibile auditoriului larg, contribuind totodată la inițierea acestui public în receptarea muzicii simfonice.

Programele festivalurilor „Toamna moscovită“ sînt de obicei pline de diverse lucrări camerale. Ele relevă cele mai diferite căutări stilistice și de conținut ale

compozitorilor: pe de-o parte compoziții complexe, experimentale, pe de alta piese destinate publicului larg. Dar cele mai valoroase rezultate artistice se obțin, precum se știe, acolo unde măiestria rafinată și arsenalul complex al mijloacelor sînt puse în slujba exprimării ideilor originale, a simțămintelor aprinse, a unui conținut măreț. Și „Toamna“ anului 1984 și festivalul din 1985 ne-au oferit multe exemple de acest fel. Iată cîteva dintre ele: *Triptic nordic* pentru harpă de Oleg Galahov cu coloritul său național-rusec fin, dar puternic simțit, piesele pentru flaut solo ale lui Andrei Eșpai și *Sonata — ecou* a lui Rodion Scedrin. Acestea sînt compoziții foarte diferite, dar unite prin faptul că tratarea inventivă a posibilităților instrumentului solistic se combină cu emoționalitatea și frumusețea muzicii.

Dintre acele fenomene care se desfășoară în muzica sovietică din ultimii ani, critica detașează în mod obiectiv atracția compozitorilor către forme de concert și către aplicarea principiilor respective în dramaturgia construcției simfonice. Aceasta se repercutează asupra programelor festivalurilor amintite. De exemplu, la „Toamna '84“ au fost prezentate 10 lucrări concertante, în cadrul cărora, pe lîngă combinațiile obișnuite de solist și ansamblu, au existat și unele mai originale, ca de pildă, orgă și percuții (simfonia lui V. Komarov) sau viola d'amore cu orchestră de cameră (concertul lui D. Krivițki). Aceeași imagine a oferit-o și festivalul din 1985, în cadrul căruia au fost audiate lucrări deosebit de vii și îndrăznețe. Cu o serie de creații interesante au participat tinerii compozitori Vasili Lobanov, Tatiana Sergheeva, Alexandr Raskatov, Serghei Berinski, Mihail Ermolaev, Efrem Podgaiț, Vladimir Dovgan. Și-au spus cuvîntul în acest domeniu și maeștrii mai vîrstnici: Leonid Afanasiev, Giovanni Mihailov, Alfred Șnitke. Toate concertele lor diferă mult între ele, fiecare fiind în felul său reprezentativ. A atras prin gîndirea profundă, prin forarea insistență în zona posibilităților instrumentale, prin finețea scriiturii, *Concertul pentru violoncel* al lui Lobanov; un mod original de tratare a genului de concert de cameră a propus Raskatov, al cărui *Concert pentru pian și orchestră* a fost foarte apreciat de ascultători; prin plenitudinea imaginilor sonore, prin contraste și virtuozitate strălucitoare a atras *Concertul pentru pian* al compozitoarei Sergheeva.

Festivalul a prezentat mostrele cele mai semnificative nu numai în genul concertului instrumental dar și în cel coral. Acest vechi gen trăiește astăzi o renaștere în creația sovietică: conținutul nou contemporan este turnat în forma clasică, ceea ce a demonstrat și concertul coral *Nunta rusească* (text popular) al lui Kiselev, concertul coral al Tatiane Smirnova intitulat *Se dedică eroilor*, interpretate la „Toamna '85“; tot de genul coral se apropie și amintitul *Soldatul meu, soldățul* al compozitorului G. Sidelnikov.

Principiile dramaturgice specifice genului concertant pătrund și în alte genuri. Acest proces este de asemenea remarcat ca fiind caracteristic pentru creația multora dintre compozitorii noștri, ca de exemplu R. Scedrin (*Autoportret* sau *Muzică pentru orașul*

Köthe¹⁾. Concepția de concert este caracteristică și pentru o serie de simfonii, poeme simfonice, între care și poemul *Adolescentul* de B. Ceakovski.

Toate trăsăturile și particularitățile remarcate se manifestă în cele mai diverse sfere ale muzicii sovietice, în cele mai diverse genuri. Căutări energice se desfășoară astăzi și în muzica pentru fanfară, pentru instrumente și orchestre populare; cea de-a 7-a ediție a „Toamnei moscovite” a oferit noi mărturii asupra modului în care compozitorii realizează sinteza între elementele oferite de sonoritățile tradiționale ale orchestrei populare și normele contemporane ale formelor și genurilor cameral-simfonice. Au fost interpretate *Concertul nr. 2 pentru pian și orchestră de instrumente populare* de F. Smehnov, *Simfonia* pentru același fel de orchestră a tânărului compozitor Vladimir Pojidaev, alături de multe alte suite și fan-tezii tradiționale, unele dintre ele lucrări originale ca mod de exprimare și conținut.

În 1974, în zilele aniversării a 30 de ani de la Marea Victorie asupra fascismului, Dimitri Dimitrievici Șostakovici, amintind cum muzica a unit popoarele în lupta împotriva fascismului, spunea: „Noi sintem ferm convinși că și în timpul nostru muzica își va exercita misiunea nobilă de a uni oamenii în numele celor mai înalte, celor mai înaintate idealuri ale timpului nostru, și înainte de toate, ale idealurilor păcii și prieteniei între popoare”⁴. Compozitorii sovietici, urmașii lui Sostakovici dovedesc adevărul acestui crez și acestor speranțe prin întreaga lor creație. După cum arată chiar și această succintă trecere în revistă a unui singur festival, „Toamna moscovită”, creația muzicală sovietică este, astăzi ca întotdeauna, însu-flețită de idei înalte, are un conținut bogat și divers. Muzica noastră trăiește intens și se dezvoltă fertil, ea se adresează omului contemporan, împlinindu-se în năzuințele și frământările lui, în faptele și idealurile lui, îndemnându-l spre viitorul său luminos.

Rufina LEIFES

NOTE

1. B. Terentiev. Introducere la pliantul festivalului „Toamna moscovită '85”.

2. A. Pahmutova, Cuvîntare la Plenara unificată a conducerilor Uniunilor de creație din U.R.S.S. v.: „Sovietskaja muzika”, 1985, nr. 7, p. 2.

3. T. Dolinskaia, Cuvîntarea la masa rotundă a festivalului „Toamna moscovită — 1984”. v.: „Sovietskaja muzika”, 1985, nr. 4, p. 38.

4. D. Sostakovici. *Despre timp și despre mine*, M, 1980, p. 367.

Traducere din limba rusă de Nicolae Truță

DISTINCȚII

În luna iulie a acestui an, compozitorul Adrian Pop a fost invitat în Austria pentru a primi distincția oferită de juriul concursului de compoziție corală de la *Spittal an der Drau*. Lucrarea sa, *Refugiu de păsări nocturne* pentru cor mixt, pe versurile poetului Salvatore Quasimodo s-a clasat prima dintre cele 130 de partituri aflate în competiție. *Refugiu de păsări nocturne* face parte dintr-un ciclu de trei madrigale, toate pe versurile aceluiași poet, madrigale ce poartă titlurile *Bătrîna iarnă* (partitură premiată la concursul de creație corală de la Arezzo, Italia, în 1979) și *Despre un alt Lazăr*. Și de astă dată Adrian Pop reușește o partitură originală, de mare profunzime și subtilă expresie, în care se îmbină limbajul armonic și polifonic de sorginte madrigalescă cu elemente de scriitură contemporană.

PREZENȚE ROMÂNEȘTI

În perioada 2—15 iulie colectivul Operei Române din Cluj-Napoca a susținut o serie de spectacole și recitaluri vocale pe scena teatrului în aer liber din Livorno, în cadrul primului *Festival muzical* organizat de Comitetul estival al orașului. Repertoriul prezentat a fost alcătuit din operele *Nabucco* de Verdi, *Don Giovanni* de Mozart, arii și coruri din operele lui Mascagni, *Recviemul* de Verdi și lucrări de Rogalski, Enescu, Mussorgski, Rossini, Alfred Mendelssohn și Verdi reunite într-un concert vocal-simfonic. Cele șapte seri de spectacol au fost îndelung ovaționate de către publicul spectator pentru care capacitatea de 1200 de locuri a teatrului s-a dovedit a fi insuficientă. Succesul lui *Nabucco* a fost asigurat de ireproșabila interpretare a artiștilor români în frunte cu Dan Serbac în rolul titular, secundat de Margareta Vârban, Rodica Toma, Ana Oros, Iulian Jurja, Ion Micu. Dirijor — Victor Dumănescu. La fel de apreciat a fost și spectacolul cu *Don Giovanni* de Mozart în interpretarea garniturii „linere” a operei clujene — Alexandru Agache, excepțional în rolul titular, Ion Micu, Mihai Zamfir, Elena Andrieș, Traian Aga și Doina Neculce la care se adaugă numele deja consacrate de carieră ale Angelei Nemeș, Ion Iercoșan și Mircea Moisa. Dirijor — Tiberiu Popovici. Iar *Recviemul* de Verdi i-a avut ca soliști pe Angela Nemeș, Ana Oros, Mihai Zamfir și Mircea Moisa, cele două concerte fiind conduse, pe rînd, de dirijorii Victor Dumănescu și Petre Sbârcea. Scenografia, decorurile, costumele, adaptarea spectacolelor la condițiile particulare ale unei scene în aer liber, poartă o semnătură de ade-vărat maestru: George Codrea.

Încă din primele zile de început al turneului Operei Române din Cluj-Napoca la Livorno, presa de specialitate a acordat spații ample acestui eveniment. Ziarul *Il Tirreno* de sîmbătă 5 iulie consacră în treagă prima pagină prezentării colectivului clujean,